
A démoszkutatás újabb eredményeiről

A nyugati félteke egyik komoly tudományos műhelye a University of Pennsylvania, ahol 1898 (!) óta folynak az ókori Mediterráneummal kapcsolatos tudományos kutatások, és tehetséges hallgatóik nívós PhD-disszertációkat írnak. Ezt tette *Danielle Leigh Kellogg* (a továbbiakban Kellogg) is, akinek 2005-ös doktori értekezését¹ újabb kutatásainak eredményeivel kiegészítve neves angol egyetem kiadója jelentette meg a közelmúltban. A jelenleg a New-York-i Brooklyn College-ban dolgozó kutató nő monográfiájának tárgya egy nevezetes attikai település, Akharnai, az ókori athéniak államának legnépesebb démosza, ma úgy mondanánk, önkormányzata. Kellogg céljairól könyve Bevezetéséből értesülünk: teljes, minden lehetséges részletre kiterjedő áttekintést kíván adni a kiválasztott démoszról, illetve rajta keresztül az attikai vidékiségről általában.

A célkitűzés a maga módján nagy kihívás, de a vállalt feladat az Akharnairól szóló bőséges forrásanyag birtokában egyáltalán nem teljesíthetetlen. A falunak és lakóinak ókori életéről és szerepéről az athéni történelemben számos korabeli forrás, történetírók munkái és drámaírók alkotásai adnak hírt. Területe gazdag régészeti emlékekben és van saját egykorú epigráfiai anyaga, mely a faluközösség működésének igen értékes bizonyítéka. Kellogg az írott forrásokat alaposan ismeri és fel is dolgozta, a régészeti emlékeket és a lakókörnyezetnek keretet adó terepet több görögországi útján személyesen is tanulmányozta. Mindez lehetőséget adott számára, hogy a közvetlen céljain túl megfogalmazott másodlagos szándéka szerint megpróbáljon leszámolni az ókori Attika kutatásában oly jellemző Athén-központú szemlélettel. A kötet a mikrotörténelem-írás szándékával is készülhetett, tulajdonképpen az athéniak államához ezer szállal kapcsolódó, de mégiscsak helyi társadalom vizsgálata.

A mű bevezetésében (*Introduction*, 1–6. o.) rövidre fogott, de kellő mennyiségű elméleti alapot találunk, melyben a szerző indokolja munkájának szükségességét és időszerűségét, valamint ismerteti a témában eddig

¹ The Attic Deme of Akharnai: History and Identity.

folyt kutatásokat, amelyekhez kapcsolódni kíván és röviden adja a legfontosabb szakirodalmat *Haussoullier* 1883-as alapművétől kezdve Platonos-Yiota 2004-es görög nyelvű Akharnai-kötetéig. Saját műve itt leírt céljairól fentebb már szóltunk.

Az első fejezet (*Site and Settlement*, 7–34. o.) a topográfiai kérdéseké. A szerző kísérletet tesz arra, hogy meghatározza Akharnai pontos elhelyezkedését, ami látszólag nem túl nehéz, hiszen sok ókori forrás említi a helyet és a XIX. századi utazók (Dodwell, Leake, Hanriot) is elég pontos leírást adtak a területről. Ezek alapján a település központja a modern Menidhitól nyugatra található kisebb dombokra lokalizálható, a helyet az Aghia Saranda és Profitis Elias szentélyek jelzik. 2007-ben előkerült a démosz színháza is az Agios Ioannis kápolna közelében. A folyamatos régészeti feltárások nyomán azonban számos új kérdés fogalmazódott meg és indult vita a szakemberek között. Az újabban előkerült leletek alapján a település szerkezete más képet mutat, mint azt korábban gondolták: több más lehetséges népességközpont is feltételezhető, amelyek ugyanolyan fontosnak tűnnek az egykori lakók mindennapjai szempontjából, mint az előzőek. A Menidhitől két kilométerre délre lévő Yerouvouno magaslatok körül talált erődített falak, vagy az Aghia Saranda templomtól dél-délkeleti irányban két és fél kilométer távolságban feltárt nagyszámú építkezési maradvány reprezentálják ezeket a helyeket. Mindezek alapján Kellogg azt vallja, hogy – akárcsak több más attikai település esetében – Akharnainak is több elkülönült, jól körülírható funkcionális központja volt valaha. Ez a településszerkezeti sajátosság megfigyelhető például Szunionnál, ennél a dél-attikai településnél. Akharnai esetében is kimutatható, hogy politikai és kultuszközpontok körül létezett több tanyaszerű településcsoport, ahol a megélhetéshez alapvető mezőgazdasági termelés folyt és a gazdálkodó emberek nagy része itt is lakott.

A második fejezetben (*Demography and Population*, 35–71. o.) a démoszban egykor élt lakosság kerül vizsgálatra. Hány polgára volt Akharnainak, illetve hányan lakhatták ténylegesen a települést, a polgárokon túl beleszámítva a nőket, gyerekeket, bentlakó idegeneket és rabszolgákat? Nem könnyű a válasz, hiszen nem rendelkezünk korabeli népesség-statisztikákkal, sem az egyes démoszok, sem az athéniak államának lakosságáról. Különféle számításokkal legalább hozzávetőlegesen meghatározható a populáció. Kellogg a dán ókortörténész, *M. H. Hansen* nyomán mintegy 1600 férfi polgárral számol Akharnaiiban a klasszikus korra vonatkozólag, míg teljes lakossága szerint elérhette a tízezer főt. Ezzel a népességgel Akharnai a legnagyobb *extramural*, falakon kívüli település volt az ókori Attikában.

Akharnai népességével kapcsolatban régóta nagy dilemma, higgyünk-e a Thuküdidész második könyvében² található adatnak, miszerint Kr. e. 431-ben 3000 hoplitát adott a település az athéni haderőbe. Kellogg csatlakozik azon tudósok sorához, akik ezt a forráshelyet félreírásként értelmezik és szerintük nem katonákat (*hoplitai*), hanem polgárokat (*politai*) tartalmazhatt az eredeti szöveg.

A fejezet további részeiben Akharnai lakóinak kimutatható mobilitása kerül terítékre. Az Attikán belüli migráció régóta fontos kérdése a társadalomtörténeti kutatásnak. Kellogg kiterjeszti vizsgálatát az epigráfiai források lehetséges teljességére (szemben a korábbi kutatással, mely főleg a sírkövek tanúságtételére alapult). Véleménye szerint a település demográfiai helyzetét nem egy tényező, az elvándorlás határozta meg. Bár sok Akharnaibeli polgár hagyta el a falut és kezdett új életet máshol, de ugyanakkor sokan mások át is települtek a kiváló megélhetési lehetőséget biztosító tájba, s ha nem is váltak, mert nem válhattak a démosz teljes jogú tagjaivá (ez az ókori Attikában csak kivételes helyzetekben volt lehetséges, sőt az „idegen” démosz betelepült tagjait az *enkttikon* nevű adóval sújtották), létfeltételeik javulása miatt vállalták a költözést. Akharnai tehát egyszerre volt kibocsátó és befogadó közösség, köszönhetően kedvező természetföldrajzi helyzetének és az *asty*, a városközpont közelségének.

A harmadik fejezet (*Politics and Economics*, 73–112. o.) a település politikai és gazdasági szerkezetével foglalkozik. A démoszt, mint olyat alapvetően a politikai szándék hozta létre a Kleiszthenésznek tulajdonított reformsorozatban, és önkormányzati jellege teljes jogú lakóinak a faluszerkezetben ősidők óta meglévő együttműködésen alapult. Ahogy a fejezet bevezető részében Kellogg is megállapítja, a démosz saját életének irányításában nagymértékben autonóm: van évenkénti (nép)gyűlése, megválasztott és elszámoltatható tisztviselői kara, tulajdona, mellyel saját belátása szerint élhet. Ugyanakkor az ötszázak tanácsába delegált képviselőin keresztül a közösség részt vesz az athéni állam irányításában is.

A fejezet további részeiben Kellogg a helyi politika működésével és színtereivel foglalkozik. Megállapítja, hogy néhány kisebb démoszsal elmenttben (ld. Halimusz példáját a démoszthenészi 57. beszédben) a démosz évenként minimum egyszeri tanácskozása (*agora*) a településen belül zajlott le, sőt ennek helyét is valószínűsíti az Athéna Hippia templom mellett található színházban. Valószínűsíti, hogy a más démoszokból nem ismert démosztiszttség, a *grammateus* a település nagyságának és az ebből fakadó feladatok összetettségének következtében alakulhatott ki. Állást foglal még

2 2. 20.4

Kellogg *Traill* elképzelésével szemben, aki azt vallja, Akharnai több más démoszhoz hasonlóan kettős település, Alsó és Felső Akharnaira tagolódott. Erre igazán nincs direkt bizonyíték és másokhoz hasonlóan Kellogg is elveti a gondolatot.

Akharnai gazdaság szerkezetével kapcsolatban Kellogg döntően a démosz tulajdonában álló ingatlanok bérbeadásáról ír, elemzi például a köz-tulajdonban álló földek, a színház, valamint a vízjog bérbeadásával foglalkozó epigráfiai forrásokat. Egyéb gazdaságtörténeti kérdések nem kerülnek szóba, emiatt a fejezet ezen része inkább egyfajta közpénzügyi áttekintés, mintsem elemzés Akharnai lakóinak mindennapi gazdasági tevékenységéről.

A negyedik fejezet (*Identity and Stereotypes*, 113–148. o.) arról az identitásról, azonosságképről szól, melyet a démoszról mások alakítottak ki. Fogalmazhatunk úgy is, hogy az a milyenség képe rajzolódik itt meg, amelyet a kortárs szerzőknél, íróknál és tudósoknál találunk Akharnairól. Arisztophanésznél a démosz egyik műve címeként szerepel, amelyben lakóit morcos, háborúskodó, agresszív embereknek ábrázolja, akik kemény erdei munkát végző szénégetők, vagy földjüket és a rajta található ültetvényeket féltőn óvó szőlőtermesztők. A jellemzés teljesen reálisnak tűnik, ha elolvassuk Thuküdidész művéből a peloponnészoszi háború első éveiben történeteket,³ amikor az Attikába betörő spártai csapatok Akharnai mellett foglaltak állást és azért, hogy kikényszerítsék az athéni haderőt a városfalak mögül, a területet, a rajta lévő gyümölcsfákat és szőlőtőkéket pusztították. A nyílt csatát nem vállaló Periklész taktikája érthető módon tette türelmetlenné és mogorvává Akharnai paraszti lakosságát, mely megjelenik Arisztophanész ábrázolásában. A lakók harcias jellegét bizonyítja még a démoszból ismert Arész és a harcos Athéna (Areia) kultusz is.

A démosz lakóinak megítélése a klasszikus kort követően, a hellenisztikus és római kori forrásokban (Theokritosz, Pauszaniasz, Seneca, Luki-anosz és mások) megváltozik. Immár úgy jelennek meg, mint a rusztikus nyugalom, bukolikus életérzés példaképei, akiknek Dionüszosz a kedvelt istenük, és a borostyán a jelképük. Kellogg az új identitás okát egyrészt a források jellegének megváltozásában látja, de főként a békésebb időszaknak, az alapvetően más történeti-politikai szituációnak tulajdonítja.

Az ötödik fejezetben Kellogg Akharnai lakóinak vallási életét elemzi (*Religion*, 149–189. o.). Foglalkozik a helyben megtartott kultusz eseményekkel, azok régészeti és epigráfiai emlékeivel, valamint az akharnaibeliek máshol, más kultuszokban kimutatható vallási aktivitásával. Bár régésze-

3 2. 19–23.

tileg nem sikerült meghatározni minden kultusz helyét, melynek létezéséről tudomásunk van, az irodalmi források és az epigráfiai anyag tanúsítja, hogy a démosz lakói gazdag és változatos vallási életet éltek. Volt kultusza Héraklésznek, oltára az egészségvédő Athéna Hügieiának, vagy a lovas Athénának (Hippia). Dionüszoszról már szóltunk fentebb; több megjelenési formájában tisztelték, például az éneklő (Melpomenosz) alakjában, de megjelenik kedvenc növénye, a borostyán is (Dionüszosz Kisszosz). Igaz ugyanakkor, hogy a kérdésben fő forrásnak tartott Pauszaniasz, aki a Kr. u. II. században járta be Hellaszt és számolt be a legfontosabb látnivalókról, elég hiányosan írja le a vidéki települések egy részét és jó néhány, egyéb forrásból ismert kultuszhelyről nem tesz említést Akharnai esetében sem. Ez történt például a már említett Arész és harcós Athéna szentélyével. Kellogg szerint Pauszaniasz azért hagyja ki a felsorolásból, mert nem ment keresztül a démosz központján, ahol a szentély volt (167–168. o.).

Kellogg említést tesz még a település egy különös kultuszáról. Tárnya a bor egyik ősi hősoza, Oineusz, akiről phülét neveztek el a kleisztheneszi reformok után. Ő a második ilyen névadó személy, aki a városfalakon kívüli tiszteletben részesül. Ha a kultusz már a reformok előtt is létezett Akharnaiban, kiválasztása törzsi hērősszá az Akharnai identitás pán-attikai kontextusba emelése.

A kötet érdemi, elemző része rövid összefoglalással zárul. (*Conclusion*, 191–195. o.) Megismétli a klasszikuskori attikai démoszok vizsgálatának szükségességéről vallott nézetét, majd a neves görög kutató, *Nicolaos Papazarkadas* szavaival elmondja, miért zárja elemzését a Kr. e. IV. század végével. A megváltozott történeti körülmények, a vidék nem kis fokú elnéptelenedése Akharnaiban is érezteti hatását, és az elkövetkező századokban a település már nem tudja betölteni azt a szerepet, amit eddig, immár nem lesz otthona „Marathóni harcosoknak és a juharfák embereinek”.

A monográfia terjedelme mellékletekkel együtt 348 oldal. Eddig áttekinthető része, vagyis a törzsszöveg mindössze 195. Elgondolkodtató számok, de mint látni fogjuk, az ezután következő mellékletek többnyire szükségesek és értékesek, a mondanivalóhoz szervesen kapcsolódnak és nem teszik a kötetet aránytalanná.

A 197. oldaltól találjuk Kellogg helyszíni tanulmányútjainak egyik legértékesebb hozadékát, egy lexikonszerű helységnévtárat az ókori Akharnai régészeti lelőhelyeiről. (*An Acharnian Gazetteer*, 197–203. o.) Két csoportra osztva adja a legfontosabb lelőhelyek leírását, bőséges szakirodalmi hivatkozással és a színház feltárása kapcsán egy webhelyre utalással (www.episkinion.org). Sajnos, ez utóbbiban már nem minden link él, de hát a web-

helyek már csak ilyenek manapság. Mindenesetre a démosz színházának több feltárási képe rendkívül informatív és gondolatébresztő: képzeljük oda magunkat a valaha ott élt emberek közé és döntsünk velük együtt saját sorsunkról...

A következő melléklet (*Achaean Inscriptions*, 205–212. o.) tartalmazza az Akharnaiból előkerült legfontosabb démoszfeliratokat, görögül és angol fordításban, a szükséges szakirodalmi utalásokkal.

A kötet bizonyos szempontból megkérdőjelezhető része a III. melléklet (*A Prosopography of Akharnai to c86 BCE*, 213–315. o.). Hatalmas munka, több mint száz oldalon valamennyi, Kellogg által ismert, a démoszal kapcsolatban hozható polgár neve, „életrajza”, illetve amit róla a szükséges források mondanak. A gyűjtés elismerésre méltó, de kétségeink vannak abban a vonatkozásban, hogy a XXI. század elején van-e még létjogosultsága egy papíralapú, rögzített tartalmú, bővíthetetlen névtárnak. Különösen annak fényében, hogy a torontói egyetemen a Victoria College-ban már magas készségi fokban áll a Persons of Ancient Athens vállalkozás 21 kötete és az azt kiegészítő teljes digitális atlasz, a Website Attica <http://projects.chass.utoronto.ca/attica/>.

A kötetet bőséges, 15 oldalnyi Bibliográfia, az idézett helyek és az epigráfiai dokumentumok indexe, valamint egy általános index zárja. Meg kell még említenünk, hogy a monográfiát hasznosan egészíti ki néhány térkép, többségük jól megválasztott, talán egyet kivéve: Traill 1975-ös kötetének térképe helyett illett volna az 1986-os munkájában található felújított változatot adni.

A szükségképpen felemlgetett problémák nem jelentik azt, hogy Kellogg vállalkozása nem érte el célját. Jelentős irodalmi-régészeti adtmennyiséget vonultat fel, és továbbgondolásra érdemes megfigyelések jellemzik a munkát. Mindent összevetve a monográfia nagy nyeresége a démoszkutatásnak és hasznos az athén-attikai társadalom- és életmódtörténeti vizsgálatok számára.

Danielle L. Kellogg, *Marathon Fighters and Men of Maple. Ancient Akharnai. (Marathóni harcosok és a juharcák emberei. Az ókori Akharnai.)* Oxford; Oxford University Press, 2013. Pp. xiv, 348 o.

Nemes Zoltán